

VICENT MARTINES

L'EDICIÓ FILOLÒGICA
DE TEXTOS

Col·lecció

BIBLIOTECA LINGÜÍSTICA CATALANA

L'EDICIÓ FILOLÒGICA
DE TEXTOS

VICENT MARTINES

L'EDICIÓ FILOLÒGICA
DE TEXTOS

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

1999

Col·lecció Biblioteca Lingüística Catalana

Direcció: Antoni Ferrando Francés
Ángel López García

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial.

© Vicent Martines Peres, 1999

© D'aquesta edició: Universitat de València, 1999

Fotocomposició i maquetació: Publicacions de la
Universitat de València

ISBN: 84-370-3936-3

Dipòsit legal: Z-2425-1999

Impressió: INO Reproducciones
Crta. de Castellón Km 3.800
Pol. Miguel Servet - Nave 13
50013 Zaragoza

*a Rosabel,
«vós sou la color dels meus ulls»*

ÍNDIX

Preliminar	11
1. INTRODUCCIÓ	15
2. L'EDICIÓ FILOLÒGICA. CONCEPTE I EVOLUCIÓ AL LLARG DE LA HISTÒRIA	19
3. ESTUDI DE LA TRANSMISSIÓ TEXTUAL	27
3.1 El procés de transmissió textual	27
3.2 Els problemes de transmissió	29
3.3 Tipus de transmissió	36
3.4 Criteris interns en l'estudi de la transmissió	37
3.5 Criteris externs en l'estudi de la transmissió	38
3.6 Descripció d'un manuscrit o imprés	41
4. PRINCIPIS DE CRÍTICA INTERNA	51
4.1 <i>Recensio</i>	51
4.2 <i>Collatio codicum</i>	53
4.3 <i>Stemma codicum</i>	55
4.4 <i>Codex unicus</i>	65
4.5 <i>Traditio mixta</i>	66
5. L'ERROR I L'ESMENA: L'AUTOR, EL COPISTA I EL TRADUCTOR	69
5.1 L'error	69
5.2 L'esmena o <i>emmendatio codicum</i>	80

6. ESTRUCTURA D'UNA EDICIÓ FILOLÒGICA	85
6.1 Índex general	85
6.2 Llista d'abreviatures	86
6.3 Estudi introductor i o introducció	87
6.4 Criteris d'edició	90
6.5 L'edició	109
6.6 Aparat crític	110
6.7 Glossari i/o índexs	117
7. D'ALTRES TIPUS D'EDICIÓ	119
7.1 L'edició facsímil	119
7.2 L'edició paleogràfica (o diplomàtica)	119
7.3 L'edició modernitzada <i>versus</i> la versió actualitzada	120
BIBLIOGRAFIA	125
ANNEX	161

PRELIMINAR

Aquest llibre té l'objectiu fonamental de facilitar al lector una introducció a l'edició filològica i acompanyar-lo al llarg del procés que això implica. L'estructura del llibre està pensada perquè cada capítol tracte les fases principals de la realització de tota edició i ajude a resoldre els problemes més grans amb què s'ha d'enfrontar el curador d'una edició. També proposem en cada cas els mètodes que poden resoldre aqueixes dificultats.

Per tot això plegat, el lector trobarà en primer lloc una introducció (cap. 1) en què hom presenta els ideals de tota edició filològica: presentar rigorosament els textos antics i, si escau, restaurar els textos que han patit corrupcions al llarg del temps i pels avatars que això implica. Però no sols el treball sobre textos que ara no tindrien lectors si no fos per la sacrificada i esforçada activitat del curador: a partir del bagatge que forneixen sobretot les tècniques de detecció d'errors i de proposta d'esmenes, l'edició filològica ens ha de permetre millorar el nostre propi domini de la llengua, de la sintaxi, de l'estil, de tot allò que conflueix en l'anomenada *correcció de textos*, variant aplicada dels estudis lingüístics i, també, dels estilístic-literaris. També ens fornirà d'arguments per poder aprofundir en l'anomenada *anàlisi del discurs* i en la pragmàtica textual. D'altra banda, ens aporta una formació que resulta de gran utilitat –fonamental, quasi– per a altres menes d'edicions.

Tot seguit, hem de saber què és una edició filològica, quins són els corrents, les escoles i les línies de recerca principals que se n'han ocupat fins arribar a l'actualitat (cap. 2).

Abans de procedir a l'edició filològica, hem de reconstruir-ne la transmissió textual, i això vol dir que hem d'enfrontar-nos a les primeres dificultats que l'atzarosa vida o història dels textos ens pot presentar. La transmissió de les obres pot ser ben complexa, pot ser una xarxa ben enredada. Explicarem els criteris interns i externs que hem de tenir en compte perquè ens puguem aclarir els problemes que presenta, especialment en haver de descriure els materials amb els quals treballarem (cap. 3).

Una vegada aclarits els problemes de transmissió, ja podrem començar l'edició filològica en si i saber què són i com s'han de fer correctament la *recensio*, la *collatio codicum* i l'establiment—quan s'escau—del *stemma codicum*, veritable radiografia de la tradició, transmissió i *vida* de l'obra. També hem de saber què haurem de fer quan treballarem amb obres que sols es conserven en versions, manuscrits, còpies o impressions úniques, és a dir, quan no podrem fer la *collatio codicum* ni establir-ne cap *stemma codicum* (cap. 4).

Per poder portar tot això avant, haurem de fonamentar-nos constantment en l'anàlisi de còpies i versions i, sobretot, en la detecció d'errors i, per tant, n'haurem de conèixer les tipologies: el procés de còpia, les seues fases i els errors que es produeixen en cadascuna, les alteracions voluntàries del text (d'autor o de copista) i les alteracions de traducció (cap. 5).

Fet tot això, ja estarem en disposició de formalitzar l'edició filològica, de conferir-li una estructura determinada, racional, sòlida i coherent. Veurem quins són els tipus, les característiques, l'estratègia, la situació i l'estil gràfic més avinents per al l'índex general, la llista de sigles i abreviatures que convindrà confeccionar-hi, l'estudi introductor, els criteris d'edició, el text de l'edició en si, l'aparat crític i el glossari (cap. 6).

Convé, finalment, que coneguem les característiques generals d'altres menes d'edició i dels criteris generals que les regeixen: edició facsímil, paleogràfica (o, amb diferències, diplomàtica), i modernitzada (cap. 7).

Al final del llibre, hi ha una llista de les obres citades. Done aquest corpus bibliogràfic classificat temàticament a fi que pugua resultar més útil al lector. A més, hi he afegit obres que no cite explícitament però que he consultat perquè, a desgrat de no confeigir una bibliografia exhaustiva, crec que això podrà orientar més fàcilment en les diverses disciplines i temes que conflueixen en l'edició filològica.

L'annex que tanca el llibre té la finalitat d'exemplificar els diversos tipus d'edició que hi hem vist. Això pot fer més entenedores les explicacions i els conceptes que aportem.

En definitiva, l'objectiu d'aquest llibre és ben simple i bàsic. No pretén ser un tractat altament especialitzat, amb vocació d'exhaustivitat però de difícil maneig per al lector no avesat en la matèria, per donar moltes coses, fases i conceptes per ja coneguts *a priori*. Tampoc no pretén ser un mer preliminar, que es limite a informar sobre les línies mestres i els problemes generals amb què s'ha d'enfrontar l'estudiant i l'estudiós, però que no els ajuda a resoldre'ls. Pretén, en suma, situar-se en un punt de confluència entre aquestes dues menes d'obres: posseir un cabal suficient de

reflexió teòrica, explicar les fases i els conceptes fonamentals de l'edició filològica i situar-los en el punt que els correspon en aquest procés. No té com a objectiu l'establiment de teories noves ni tampoc la discussió extensa de les ja existents. Intenta ajudar a resoldre els problemes que planteja el treball amb els textos, acompanyar el lector –l'estudiant i l'investigador– al llarg dels passos que cal fer per portar a bon terme una edició filològica.

Ara, ja no em queda més que agrair de cor l'interés que van mostrar els alumnes dels cursos de doctorat que, els anys acadèmics 1993-1998, he impartit sobre aquesta matèria. També vull fer públic el meu agraïment als responsables i al personal d'administració de la Biblioteca Pública d'Alacant, a la Biblioteca General de la Universitat d'Alacant i a la Biblioteca Apostòlica Vaticana.

Finalment, agraiïsc a Rafael Alemany, a Antoni Ferrando i a Amadeu J. Soberanas les seues indicacions i ajudes al llarg d'aquests anys. Vaja també el meu agraïment al pare Josep Massot i Muntaner i a *monsignore* Giuseppe Conte.¹

1. Aquest llibre s'inscriu en els projectes GV-2431/94 i GV-3110/95, de la Direcció General d'Ensenyaments Universitaris i Investigació de la Generalitat Valenciana, i en el projecte PB97-0110 del Ministerio de Cultura, Educación y Ciencia.

1. INTRODUCCIÓ

El preceptista, trobador i narrador Ramon Vidal de Besalú va afirmar en les seues *Rasós de trobar* que trobar «és movemenz de tota gallardia». Amb açò, Vidal de Besalú, que és l'autor de la primera poètica en llengua vulgar i en favor de la llengua vulgar, indicava que trobar era cosa bona, bella i signe inequívoc de l'aristocràtica formació de qui podia fer-ho.

Aristocràtica no sols perquè els trobadors es movien en els ambients de la noblesa feudal. També aristocràtica era la seua formació, és a dir, quasi etimològicament, la millor i la més bella; els trobadors formaven part dels cercles més cultes, conreats i dotats de llavors. No era gens senzill ser trobador: calia saber llegir i escriure –la qual cosa ja era en aquells temps una raresa extraordinària–, saber de retòrica i de poètica i saber metre en mesures i ritmes, que sovint tenien una arquitectura força complexa, un sentit i un tema que, a més, havien d'harmonitzar amb una melodia –i una tenor– avinents.

L'edició filològica de textos, en general, té no poc d'aquest sentit aristocràtic de la dedicació cultural, científica i professional de la filologia. Erich Auerbach afirmava que:

Le mot philologie a un sens très large, et comprend des activités fort différentes. *Une de ses plus anciens formes, la forme pour ainsi dire classique, et qui jusqu'à ce jour est regardée par beaucoup d'érudits comme la plus noble et la plus authentique, c'est l'édition critique des textes.*

Gianfranco Contini (1978: 6), per la seua banda, considera que la «filologia culmina nella critica testuale». De fet, l'edició filològica de textos o ecdòtica se situa en una confluència dels diversos estudis filològics; és, en el sentit més noble i autèntic de la paraula, una mitjancera. Hi conflueixen els coneixements literaris (història i teoria de la literatura i crítica literària) i els coneixements lingüístics (gramàtica històrica, morfosintaxi, fonologia, dialectologia, lexicografia, lingüística aplicada...), i

sovint també qüestions de traductologia.¹ No podem fer una edició filològica de textos sense considerar globalment el text que editem. I això comporta que hem de contextualitzar-lo en els moviments i idees estètiques i literàries (o lingüístiques) en què s'insereix, a més d'atendre a l'estil, al to del discurs (tant si és vers com si és prosa), a la constitució dels personatges, a la positura del narrador o de l'autor, a la concepció de l'obra, etc. No es tracta tan sols d'aclarir-ne el nom de l'autor i la data, sinó sobretot de conèixer-la i seguir un mètode de treball de forma que la depurem, la corregim i la fem conèixer fidelment a altri.

Albert Hauf (Tirant 1992²: IX), fa una vibrant sinopsi de la història de la relació meravellosa entre la princesa Paraula, els monstres immunds que l'assetgen i els bruixots-guardians que la protegeixen:

Entre l'aventura de la fabulació, o creació d'una història fantàstica, i l'aventura de la recreació que d'aquesta història es fabrica mentalment cada lector mitjançant el procés de lectura, hi ha un espai misteriós i subterrani, totalment ignorat per uns i altres, on uns éssers fantàstics i ultraterrestres, macro o microcefàlics (segons les espècies), coneguts despectivament amb el nom de filòlegs o guardians de la paraula, practiquen els seus rites ancestrals. És –diuen– en aquells passadissos secrets, i en l'antiquíssim temple que s'hi oculta, on té lloc la cerimònia purificadora de la princesa Paraula, la qual, després de nombroses peripècies i de sofrir els atacs de monstres immunds, emergeix victoriosa del recinte màgic, gràcies als bruixots-guardians que la protegeixen, per iniciar, plena d'encís i de renovada bellesa, la conquesta del món exterior.

És precisament per aqueixa conquesta del món exterior, per circular bé per aqueix àmbit que hi ha entre la fabulació i la recreació que cal que hi haja *cicerones*, guardians, els bruixots-filòlegs. Aquesta és la raó de ser de l'edició filològica i, en el fons, de la Filologia.

D'altra banda, l'edició filològica de textos (literaris o lingüístics) ens permet un contacte –que sempre hem de realitzar amb molt de tacte– amb l'obra que ens ocupa. No sols es tracta de la detecció freda d'errors i de la seua correcció, sinó que, per detectar-los i corregir-los, hem d'entrar dins el teixit literari i lingüístic del text. Per una banda, hem de saber la manera com l'autor l'ha compost i ho hem de saber des de dins, com el mecànic que desmunta un motor; per una altra banda, hem d'analitzar la llengua en què

1. Poden servir-nos de mostres d'aqueixes confluències Díaz-Tejera (1977 i 1993) i Domínguez & Martín (1988).

narrava aqueixes accions o expressava aqueixos sentiments. Ens hem d'apropar tant a la tasca de l'autor que quasi ens hem de confondre amb ell, però sense perdre mai la perspectiva i la llunyania a què ens obliga la condició d'editors crítics o curadors. Hem de preservar i respectar sempre el contingut, la forma, l'estil i la llengua del text que editem, siga antic, medieval, modern o contemporani.

En aquest sentit, l'edició filològica de textos se situa en la base de la coneixença o relació que un lector (en general, un no autor) pot tenir d'una obra. Un altre estadi d'aquesta coneixença o relació és la del traductor, qui, per a la llengua a la qual tradueix, en certa mesura també ha de reconstruir l'obra original. El traductor no ha de fer meres equivalències *verbum verbo* sinó, i sobretot, una *recreació* de l'obra original. El traductor, així com també l'editor crític, és un mitjancer entre l'autor i el text, per una banda, i el receptor, per una altra; no els ha de traïr mai. L'altre estadi d'aquesta relació de mitjancers és el que representa el crític literari: l'estudiós que es preocupa de l'estil, les idees, els personatges, etc., o el lector que orienta els lectors amb les seues opinions en ressenyes, notes o crítiques en revistes o en altres mitjans de comunicació.

L'edició filològica de textos no sols s'ocupa de manuscrits antics, sinó també d'escrits de les edats mitjana, moderna i contemporània. És un feix de tècniques que podem posar en pràctica per a qualsevol època i per a qualsevol mena de textos, per a qualsevol llengua i mena de discurs. A més de la funció de mitjancera, l'edició filològica és particularment útil a l'hora de restaurar el patrimoni literari històric, el més difícil de mantenir perquè són molts els enemics que l'ataquen: temps, humitats, rosegadors diversos, esguellats, fongs, guerres, revolucions, incendis, pors a la lletra escrita... Tenir cura del nostre patrimoni literari històric es tenir cura del món referencial (la realitat) que el va fer possible amb normalitat. Tenir cura del passat i conèixer-lo és una condició per ser més conscients del present, i això és una possibilitat de tenir projecció en el futur.

L'edició filològica, però, no es reclou sols en els textos antics i moderns, sinó que conté les tècniques que també permeten la correcció dels contemporanis. En aquests textos hi ha menys dificultats paleogràfiques, codicològiques i d'estat antic de la llengua, però podem trobar-ne nombroses de mena lingüística i estilísticoliterària. L'ecdòtica permet tenir un domini més intens d'allò que coneixem com a «correcció de textos», dels propis o d'altri.

L'edició filològica de textos i, més encara dels literaris, ens ha d'aprofitar per a fornir-nos un bagatge tècnic que ens permetrà saber

llegir, entendre, detectar errors i intentar d'esmenar-los o, si no estem segurs de ser bons jutges, sí, almenys, d'explicar-los. Ens ha d'esmolat l'enteniment en l'ús més adequat segons les nostres expectatives, intencions, funcions, registres i àmbits d'ús d'una eina que no sols són mots, lletres o idees: la llengua, qualsevol, i, de retruc, el llenguatge.

Col·lecció

BIBLIOTECA LINGÜÍSTICA CATALANA

VICENT MARTINES (Alacant, 1965), doctor en Filologia Catalana per la Universitat d'Alacant, és professor de Literatura Catalana Medieval i de Traducció General i codirector d'*A Sol Post. Revista Internacional de Llengua i Literatura* (Alcoi). És autor de diversos treballs, entre d'altres *Temps de croada, temps creuats. El Xarc Al-Andalus, un espai d'osmosi* (I Premi d'Investigació Ibn Al-Abbar) (Onda, 1991), *Els cavallers literaris. Assaig sobre literatura cavalleresca catalana medieval* (Premio de Ensayo de la UNED) (Madrid, 1995), *El «Tirant» poliglota. Estudi sobre el «Tirant lo Blanch» a partir de les seues traduccions espanyola, italiana i francesa dels segles XVI-XVIII* (Barcelona, 1997) i *La Questa del Sant Grasal. Estudi i edició filològica* (Barcelona, en premsa).

Aquesta introducció a l'edició filològica de textos fa un repàs de les principals fases de la realització d'una edició filològica i ajuda a resoldre els problemes més importants amb què s'ha d'enfrontar tot curador. Tracta amb detall els principis de crítica interna i els conceptes de variant, d'error i d'esmena, proposa l'estructura tipus per a una edició filològica rigorosa i analitza diverses possibilitats de configuració d'aparats crítics. A més a més, s'hi exposen els criteris d'edició a l'ús, adequadament exemplificats.

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA